

Svein Eng

U/enighetsanalyse

– med særlig sikte på jus og allmenn rettsteori

Universitetsforlaget

Oslo

© Universitetsforlaget AS 1998
ISBN 82-00-22921-1

Det må ikke kopieres fra denne boken i strid med
åndsverkloven eller i strid med avtaler
inngått med Kopinor, interesseorgan for
rettighetshavere til åndsverk.

Henvendelser om denne boken kan rettes til:
Universitetsforlaget
Postboks 2959 Tøyen
0608 Oslo

Omslagsillustrasjoner:

Forside: Olav Christopher Jenssen, Once Eleventh Time, 1995

Bakside: Olav Christopher Jenssen, Once Second Time, 1995

© Olav Christopher Jenssen / BONO 1998

Omslag: Astrid E. Jørgensen

Sats og trykk: Gjøvik Trykkeri A.s

Innbinding: Gjøvik Bokbinderi A.s

H SAMSPILL	366
III EMNER FRA HOLDBARHETSVURDERINGEN	
1. Innledning	369
2. Kriterier som blir brukt ved oppstilling av og valg mellom normative definisjoner	371
2.1. Utgangspunkt: En mer sammensatt vurdering enn ved deskriptive definisjoner. Målsetting: En kartlegging av enkelte mer generelle trekk ved motivsituasjonen	371
2.2. Struktureringen	372
2.2.1. (Formal)logiske kriterier	372
2.2.2. Operasjonaliserbarhet *	376
2.2.3. Henvisninger til «hensiktsmessighet», «fruktbarhet», «formålet», e.l. Nødvendigheten av videre spesifiseringer	386
2.2.4. Erkjennelse.....	389
2.2.5. Handlingspåvirkning.....	393
2.2.6. Estetiske og heuristiske hensyn *	395
2.2.7. Struktureringsinnhold og struktureringsmåte.....	406
2.3. Navngivingen	407
2.4. Sammenkoblingen mellom område og navn.....	407
2.4.1. Heuristiske hensyn	407
2.4.2. Skjult handlingspåvirkning	412
2.5. Grenser for ovennevnte hensyns motivvekt: Sedvane. Tilfeldighet	415
2.5.1. Struktureringens og navngivingens innhold	415
2.5.2. Definisjonsmåten	416
2.5.3. Sedvanens virkningsmåter	416
3. Kriterier som blir brukt ved oppstilling av og valg mellom deskriptive karakteristikk	418
3.1. Emnet. Utgangspunkt: Sannhetskriteriet. «Du skal ikke lyve!»	418
3.2. Normative utsagn som setter sanne karakteristikk til side eller øker sannsynligheten for usanne karakteristikk	420
3.2.1. Dagligliv.....	420
3.2.2. Politikk.....	421
3.2.3. Jus	423
3.2.4. Vitenskap	428
4. Juristers utsagn de lege lata; en sammensatt holdbarhetsvurdering	432

3. Kriterier som blir brukt ved oppstilling av og valg mellom deskriptive karakteristikker

3.1. Emnet. Utgangspunkt: Sannhetskriteriet. «Du skal ikke lyve!»

Jeg har definert begrepet 'deskriptivt utsagn' som «utsagn om hvilke man kan si at de er sanne eller usanne, og som pretenderer å si noe om en virkelighet forøvrig» (avsnitt II A 5 (1) ovenfor). At man kan si om utsagn at de er sanne eller usanne, er ikke det samme som at det blir sagt. Heller ikke det samme som at sannhetskriteriet blir brukt, blir brukt som eneste kriterium, eller blir brukt som mest tungtveiende kriterium i overveielser knyttet til oppstilling av og valg mellom utsagnene.

Emnet for inneværende avsnitt 3 er *faktisk bruk* av u/sannhet som kriterium ved oppstilling av og valg mellom deskriptive karakteristikker; det være seg i begrunnelser utad eller i tankemessige overveielser. Drøftelsene gir deskriptive karakteristikker av u/sannhet som kriterium ved oppstilling av og valg mellom deskriptive karakteristikker. – Emnet er *ikke* «hva er sannhet?», «sannhetsteorier», eller lignende angivelser; uten bestemmelse i forhold til de grunnleggende utsagnstypene.¹ Og gitt sontringene mellom de grunnleggende utsagnstypene: Drøftelsene definerer ikke (det være seg deskriptivt eller normativt) begreper 'sannhet', og de karakteriserer ikke normativt den ene eller annen bruk av u/sannhet som kriterium. – Det skisserte emnet (faktisk bruk av u/sannhet som kriterium) kan man drøfte og vil her bli drøftet *uavhengig* av standpunkter til de nå avgrensingsvis nevnte og delvis filosofisk omtvistede spørsmål.

Sannhetskriteriet er *utgangspunktet* såvel ifølge utbredte oppfatninger som i mye faktisk forekommende analyse og argumentasjon. Religion, allmennmoral, filosofisk og folkelig livslære, m.v., sier «du skal ikke lyve!», eller sier at man aktivt skal søke sannheten.

¹ «Hva er ...»-spørsmålet og teoriterminologien har de samme uklarheter og mye av det samme overtalelsesaspektet ved «sannhet» som ved «mening»; se de tidligere drøftelser av «menings-teorier» (avsnitt 2.2.2 ovenfor) og av overtalelsesdefinisjoner generelt (avsnitt II B 7.3 ovenfor).

Går man nærmere inn i faktisk forekommende analyse og argumentasjon, erfarer man imidlertid at og hvordan hensynet til sannhet på sentrale livsområder veies mot andre hensyn ved oppstilling av og valg mellom deskriptive karakteristikk: U/sannhet brukes i mange sammenhenger *som avveiningsmoment, ikke som absolutt verdi*.

Denne avveiningskarakteren skal i det følgende belyses gjennom *eksempler* fra dagligliv, politikk, jus og vitenskap. Og da i nevnte rekkefølge; med utgangspunkt i et livsområde hvor mange aksepterer at sannheten tidvis må vike (dagliglivet), over områder hvor dette oppfattes som stadig mer problematisk (politikk og jus), til et område hvor mange antar at sannhetskriteriet er enerådende (vitenskap). – Metoden er altså kasuistisk. Men målet er en viss representativitet i forhold til problemaspektene.

Sannhetskriteriets karakter av avveiningsmoment gjelder ikke minst i *jusen*. Mitt inntrykk er at mange antar det motsatte: Sentensen «*sannhet og rett*» brukes til å uttrykke ikke bare en normativ sammenholding av to verdier, men en tro på at de i særlig grad faktisk henger sammen. Man antar intuitivt at *iallefall* rettssystemet ikke bygger på utsagn det er grunn til å tro ikke er sanne. – Faktisk er det imidlertid et vanlig trekk ved juridisk bevisvurdering at man legger til grunn utsagn som er mindre sannsynlige enn andre utsagn (avsnitt 3.2.3 nedenfor).

Som det vil framgå av eksemplene i det følgende ligger *årsaken* til sannhetskriteriets avveiningskarakter i de *motstridende interesser* som ofte knytter seg til oppstilling av og valg mellom én deskriptiv *karakteristikk* framfor en annen.

Ved deskriptive *definisjoner* gjør motstridende interesser seg i mindre grad gjeldende, så der har sannhetskriteriet mer karakter av nødvendig og tilstrekkelig betingelse ved holdbarhetsvurderingen.

Interesser kommer altså inn i *to etapper* ved deskriptive karakteristikk. – Først ved valg av *perspektiv*. Se om dette valget avsnitt 2.2.4 ovenfor: Hverken logiske kriterier eller sannhetskriteriet kan begrunne hvilket perspektiv man skal se fenomenet fra. – Dernest ved valg mellom logisk uforenlige karakteristikk *innenfor* det gitte perspektiv: Karakteristikkene refererer til samme aspekt ved fenomenet, men sier forskjellige ting om hvordan fenomenet forstås. Her *kan* sannhetskriteriet brukes som valgkriterium, men i faktisk forekommende analyse og argumentasjon møter det interesser som trekker i andre retninger. *Dette* valget er emnet for inneværende avsnitt 3.

3.2. Normative utsagn som setter sanne karakteristikk til side eller øker sannsynligheten for usanne karakteristikk

3.2.1. Dagligliv

Et aspekt ved bruk av sannhetskriteriet i dagliglivet er den sontring de fleste, mer eller mindre bevisst, trekker mellom usannheter betegnet «hvite løgner» og andre usannheter. De hvite løgner anses pr. definisjon unnskyldelige og tilatelige, noen ganger kanskje til og med riktige og påbudt. – Bok viser i tilknytning til placeboer i medisin og attester fra skoler og arbeidsgivere at det trivielle og uskyldige ved en usannhet ofte bare er tilsynelatende:² Når pasienten ikke stoler på legen (placeboer), eller når arbeidsgiveren ikke stoler på arbeidssøkerens attest (alle får attester for at de er gode arbeidstakere), er den sammenlagte effekt av manges usannheter blitt en ødeleggende *tillitsmangel*. Eller effekten kan bli at en institusjon *mister sitt poeng*; hvis majoriteten av arbeidssøkere kan legge fram attester som sier at søkeren er blant de beste ti prosent, så vil ikke attestene lenger tjene til å skille mellom søkerne, *selv om arbeidsgiverne stoler på dem etter deres ordlyd*.

Et annet aspekt ved bruk av sannhetskriteriet i dagliglivet er menneskers evne og vilje til sannhet i «*større spørsmål*», f.eks. vedrørende egne begrensninger og svakheter, andres behov, eller smerte og død. Flere har formulert generelle og skeptiske utsagn om menneskers evne og vilje i denne sammenheng. For eksempel Dostojevskij som lar storinkvisitoren sette kirken i stedet for gud og begrunne dette med at menneskene ikke tåler sannheten om seg selv; eller Ibsen som lar sannhetskrav møtes med «[t]ar De livsløgnen fra et gjennomsnittsmenneske, så tar De lykken fra ham med det samme»; eller Freud som mente at den enkeltes motstand mot selvinnsikt ofte var så sterk at bare langvarig psykoanalyse kunne gi vedkommende et realistisk perspektiv på seg selv og omgivelsene; eller Zapffe som anså at menneskeslekten bare unngår vannviddepidemier ved at den unngår å bruke sin erkjennelsesevne fullt ut på sin egen biologisk-kosmiske situasjon.³ – Det kan være vanskelig å ta standpunkt til slike formuleringers holdbarhet, siden nærliggende tolking krever at man tar standpunkt til ikke-empiriske fenomener eller foretar grunnleggende valg med hensyn til hvordan livet skal leves, og siden man da mangler allment aksepterte kriterier til løsning av uenighet; derved glir dis-

² Bok, Lying, sidene 57–72.

³ Dostojevskij, Brødrene Karamasov, sidene 336–54; Ibsen, Vildanden, side 202; Freud, Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse, sidene 285–99, 415–45; Zapffe, Den sidste Messias, sidene 17–28; Indføring i litterær Dramaturgi, sidene 86–90.

kusjon av det empiriske spørsmål om menneskets evne og vilje *til sannhet*, lett over i diskusjon av hva som *er sant*.

3.2.2. *Politikk*

I politikken argumenterte man i forrige århundre ut fra en ideologi hvoretter folkevalgte representanter bare stod ansvarlig overfor *sannheten og sin egen samvittighet*. Følgelig var individets intellekt, kunnskaper og skjønnsomhet de viktigste kriterier i begrunnelser utad for hvem som burde velges.

«[T]idens moral ... gjorde *uavhengighet av opinion og av andres mening* til en dyd, og krevde at de menn som deltok i det politiske liv skulle lukke seg inne i sitt panser og handle «etter sin samvittighet», være «en karakter» som man uttrykte det» (min utheving).⁴

Med dannelsen av partier kom en ny ideologi. I yttertilfellet ble sannhet og personlig overbevisning erstattet av partiets syn. Og følgelig ble individets *lojalitet mot partiet* det viktigste kriterium for hvem som burde få politisk makt. – Et eksempel på yttertilfellet kan kontrastere og kaste lys over dette *graduelle aspekt ved politikk gjennom partier*. På det sovjetiske kommunistpartiets tretende partikongress i mai 1924 hevdet Trotskij:

«None of us wants to be or can be right against his own party. *The party in the last analysis is always right*, because the party is the only historical instrument given to the proletariat to resolve its fundamental tasks. ... I know that it is impossible to be right against the party. One can be right only with the party and through the party, for *history has not created any other way of determining what is right*» (mine uthevinger).⁵

Uttalelsen kan fra én side sett forstås som ledd i maktkampen i partiet under Lenins sykdom og etter hans død (i januar 1924).⁶ Men en forutsetning for at uttalelsen kunne fungere som maktkampmiddel, var at den appellerte til faktisk forekommende oppfatninger. At uttalelsen kunne hevdes offentlig innen partiet under et skinn av oppriktighet, er et indisium på den store vekt man la på partilinen som normativt kriterium. Andre indisier er at partimedlemmer gjennomførte tvangskollektivisering, og at de under Stalins skueprosesser tilsto åpenbart falske anklager.

⁴ Seip, Et regime foran undergangen, side 64. Se også samme forfatter, Utsikt over Norges historie, første del, sidene 88–115 (særlig 106–10), 117; annen del, sidene 74, 174–75.

⁵ Sitert etter Medvedev, Let History Judge – The Origins and Consequences of Stalinism, side 127.

⁶ Samme verk, sidene 127–28.

At ledende partimedlemmer i åpen rett tilstod de mest fantastiske forbrytelser, var noe nytt og kalte på en forklaring. – Koestler gjorde de falske tilståelsene til emne i boken *Darkness at Noon* (1940), hvor hovedpersonen, Rubashov, er modellert over Nikolai Bukharin.⁷ Koestler ser de falske tilståelsene som resultat bl.a. av ønsket om å tjene partiet. – I en omtale av boken formulerer Orwell avveiningen av hensynet til sannhet mot andre hensyn, slik: «[T]he whole book centres round one question: Why did Rubashov confess? ... Rubashov ultimately confesses because he cannot find in his own mind any reason for not doing so. Justice and objective truth have long ceased to have any meaning for him. For decades he has been simply the creature of the Party, and what the Party now demands is that he shall confess to non-existent crimes. ... The Czarist officer [who inhabits the next cell and who talks to Rubashov by tapping on the wall] is shocked when he learns that Rubashov intends to capitulate. As he sees it from his 'bourgeois' angle, everyone ought to stick to his guns, even a Bolshevik. Honour, he says, consists in *doing what you think right*. 'Honour is to be useful without fuss', Rubashov taps back ... Like Bukharin, Rubashov is 'looking out upon black darkness'. What is there, what code, what loyalty, what notion of good and evil, for the sake of which he can defy the Party and endure further torment?» (mine uthevinger).⁸ – Senere forfattere ser i varierende grad tilståelsene også som resultat av tortur, overgrep mot vedkommendes familie, eller det hjelpeløse offerets vekslende mellom frykt for og identifikasjon med den allmektige overgriperen.⁹

Idag henviser politikere mer sjelden til sannhet og egen samvittighet eller til partiet i så rendyrket form som i de to historiske forekomster nevnt ovenfor. I stedet synes de to kriteriesett å opptre ved siden av hverandre; politikeres språk og argumentasjon kan i én dimensjon forstås som varierende konstellasjoner i et vekslende samspill (samvirke eller motvirke) mellom de to kriteriesett.

Også rettsreglene gir symptomer på eksistensen av en slik blandingsideologi. Jfr. dels at den bindende kraft av politikeres løfter (partiprogrammer, valgmanifeste, «jeg garanterer ...» uttalt på møte med arbeidstakere i en bedrift, e.l.) vurderes etter andre kriterier enn løfter forøvrig, kanskje faller de utenfor rettslig regulering

⁷ Nikolai Bukharin (1888–1938) hadde ledende stillinger i det sovjetiske kommunistpartiet og Den kommunistiske internasjonale. Han var redaktør av *Pravda* 1918–28, skrev flere kjente og innflytelsesrike bøker om marxisme og kommunisme, og var ansett som en nyskapende politisk forfatter. Lenin kalte ham «partiets yndling» i sitt såkalte «testamente» (sitert f.eks. i *Medvedev*, note 5 ovenfor, side 80). Bukharin var tiltalt i og ble skutt umiddelbart etter den tredje og siste av de store skueprosessene i Moskva, i mars 1938.

⁸ *Orwell*, *The Penguin Essays of George Orwell*, sidene 279–80.

⁹ Noe Koestler ikke var uenig i, se bl.a. *Darkness at Noon*, side 201. Generelt om tilståelsene, se *Conquest*, *The Great Terror*, sidene 123–45. Spesielt om Bukharin, se samme verk, sidene 126, 135, 391; *Cohen*, *Bukharin and the Bolshevik Revolution*, side 375; *Solsjenitsyn*, *GULag-arkipelet*, del 1, sidene 430–37; *Medvedev*, *Nikolai Bukharin – The Last Years*, sidene 142–45; *Volkogonov*, *Stalin*, sidene 299–300; *Radzinsky*, *Stalin*, sidene 374–84. – Cohen argumenterer forøvrig for at Bukharins uttalelser under skueprosessen var bevisst tvetydige: tilsynelatende tilståelser, men i realiteten et politisk budskap; sidene 372, 376–79, med videre henvisninger til andre forfattere som har hevdet samme forståelse. Tilsvarende *Tucker*, *Stalin in Power*, sidene 497–500.

overhodet;¹⁰ samt at begrunnelsen for denne rettslige situasjon idag antakelig vil anta en blandingskarakter.¹¹ Og dels at injurielovgivningen gir mindre beskyttelse i politisk virksomhet enn utenfor.¹²

3.2.3. Jus

I jusen er det flere eksempler på normer som øker sannsynligheten for at usanne karakteristikk legges til grunn for rettsanvendelsen. I det følgende skal jeg peke på tre hovedgrupper av slike normer (punktene (1)–(3)). – Et fellestrekk er at også andre hensyn enn hensynet til sannhet i den enkelte sak blir tillagt vekt.¹³ Derigjennom står de normer jeg skal peke på, i kontrast til normer som avskjærer krav som sanne karakteristikk gir opphav til (f.eks. normer som setter frister for å gjøre krav gjeldende).

(1) Avskjæring av bevisføring

For rettssaker gjelder regler som avskjærer bevisføring, *selv om* beviset må antas å kunne belyse sakens faktum:

En praktisk viktig gruppe er regler om *taushetsplikt*. Disse er stort sett *lovfestede*.¹⁴ – I rettspraksis er bevisføring også avskåret i en rekke andre tilfelle og på *ulovfestet grunnlag*:

For å beskytte «den frie politiske informasjonsutveksling og meningsbrytning som regjeringskonferansene danner rammen for»,¹⁵ har domstolene avskåret bevisføring om *drøftelser i regjeringskonferanser*.¹⁶

¹⁰ Disse spørsmål er såvidt jeg vet nærmest ubehandlet i norsk teori og rettspraksis. Smnl. de knappe og helt generelle uttalelser i *Castberg*, Norges statsforfatning I, side 277; *Andenæs*, Statsforfatningen i Norge, side 146. Et upublisert tilfelle fra underrettspraksis er Eidsivating lagmannsretts dom av 15. oktober 1982 (dommen om Arne Fabrikker).

¹¹ Historisk er et generelt utsagn om at politikeres løfter til velgere ikke binder, utslag av den sannhets- og uavhengighetsideologi som ble skissert først i inneværende avsnitt 3.2.2. Idag er utsagnets ideologiske sammenheng *også* den nærmest motsatte; også utslag av den makt- og partiideologi som deretter ble skissert.

¹² Se særlig *Rt. 1990/257* (Hagendommen) på side 264; *Rt. 1994/50* (Holstaddommen) på side 55.

¹³ De hensyn som positivt begrunner de enkelte normer, er imidlertid like forskjelligartede som hensynene bak rettsnormene forøvrig, jfr. *drøftelsene* i det følgende.

¹⁴ *Tvistemålsloven* §§ 204 flg., jfr. § 250 første ledd; *straffeprosessloven* §§ 117 flg., jfr. § 204 første ledd.

¹⁵ *Rt. 1994/1036* på side 1044; *Rt. 1996/1101* på side 1103.

¹⁶ *Rt. 1980/711* (Høyesteretts kjæremålsutvalg; enstemmig): den private part kunne ikke kreve at en statsråds notater til regjeringskolleger ble framlagt; *Rt. 1994/1036* (kjæremålssak behandlet av Høyesterett; enstemmig): den private part kunne ikke kreve at statsråder ble avhørt om sakens behandling i regjeringskonferanse; *Rt. 1996/1101* (Høyesteretts kjæremålsutvalg; enstemmig): den private part ble avskåret fra å legge fram et regjeringsnotat i partens besittelse.

Ut fra «sterke personvern hensyn» har domstolene avskåret *løgndetektortest* som bevis.¹⁷

Bevisføring har i visse tilfelle blitt avskåret hvis *beviset er skaffet til veie på urettmessig måte*.¹⁸ Grunnsynspunktet i rettspraksis er at svaret på dette avskjæringsspørsmålet beror på en avveining.¹⁹ På den ene side står særlig hensynet til sakens opplysning.²⁰ På den annen side står særlig vekten av de interesser som er krenket ved den urettmessige framskaffelsen av beviset.²¹ – Urettmessigheten kan bestå i at en tilståelse avgis under tvang,²² eller under løfte om amnesti;²³ at en gjenstand beslaglegges under en ulovlig ransaking;²⁴ at en utenrettslig vitneforklaring innhentes uten at tiltalte eller hans forsvarer er varslet og gitt anledning til å være til stede;²⁵ at bevis innhentes

¹⁷ Rt. 1996/1114 (kjæremålssak behandlet av Høyesterett; enstemmig); Rt. 1997/689 (Høyesteretts kjæremålsutvalg; enstemmig); Rt. 1997/1145 (Høyesteretts kjæremålsutvalg; enstemmig).

¹⁸ Den sakkyndige komite som forberedte straffeprosessloven av 1981, mente «det [ikke lar] seg ... gi noe generelt svar på spørsmålet om hvilken virkning prosessuelle feil bør ha for adgangen til å bruke et bevis. ... Man er ... blitt stående ved å overlate løsningen til teori og praksis på samme måte som hittil»; *komiteens innstilling av 1969*, side 197. Komiteens standpunkt ble lagt til grunn i det videre arbeid med loven; *Ot.prp. nr. 35 1978–79*, side 139, *Imst. O. nr. 37 1980–81*, side 21.

¹⁹ Grunnsynspunktet viser seg i flere viktige avgjørelser fra Høyesterett i de senere år, jfr. kasuistikken i det følgende. Tidligere rettspraksis er derimot beskjeden og gir liten veiledning, se *Brat-holm*. Den straffeprosessuelle betydning av at et bevis er skaffet til veie på ulovlig måte, sidene 122–27.

²⁰ Rt. 1992/698 (Høyesteretts kjæremålsutvalg; enstemmig; Treholtsaken): «Et moment av vesentlig betydning ved avveiningen av om et ulovlig ervervet bevis kan tillates ført, er hvilke lovstridige handlinger saken gjelder. Hensynet til sakens opplysning gjør seg sterkere gjeldende ved alvorlige forbrytelser enn ved mindre grove forhold» (side 706).

²¹ Rt. 1991/616 (Høyesterett; enstemmig): «I den foreliggende sak dreier det seg ... om en alvorlig integritetskrenkelse. Å ha blitt utsatt for hemmelig video-overvåking på arbeidsplassen må av en arbeidstaker oppleves som sterkt belastende. Etter min mening taler vesentlige personvern hensyn for at domstolene nekter bruk av et bevis tilveiebragt på denne måte. Ved en slik holdning vil domstolene motvirke denne form for krenkelser» (side 623).

²² Rt. 1948/46 (Høyesterett; enstemmig): Høyesterett antok at det var en feil at tilståelser avgitt under fingert henrettelse, ble tillatt lest opp i lagmannsretten. Men feilen ble ikke tillagt virkning for lagmannsrettsdommens gyldighet, da Høyesterett mente at politifolkene som gjennomførte «henrettelsen» og tok opp tilståelsene, lovlig kunne forklare seg om tilståelsenes innhold. – Høyesterett begrunner ikke hvorfor politifolkenes vitneforklaring ble ansett rettmessig, når opplesning av de skriftlige og undertegnede tilståelsene ble ansett urettmessig.

²³ Rt. 1994/1139 (Høyesterett; enstemmig): Høyesterett «finner det som utgangspunkt vanskelig å akseptere at politiforklaringer som er avgitt under «løfte om amnesti», skal kunne kreves opplest ...» (side 1141). Høyesterett fant det imidlertid ikke bevist at løfte var gitt.

²⁴ Rt. 1992/698 (Høyesteretts kjæremålsutvalg; enstemmig): Kjæremålsutvalget anså at hensynet til sakens opplysning hadde så stor vekt (se note 20 ovenfor) at det etter en avveining gikk foran behovet for å reagere mot bevisst tilsidesettelse av regler om varsling ved ransaking (sidene 705 (nederst)–706). – *Andenaes*, Norsk straffeprosess, bind 1, side 243, hevder en mer kategorisk regel («eieren [kan] ikke forlange beviset satt ut av betraktning»).

²⁵ Rt. 1991/1096 (Høyesterett; enstemmig): Høyesterett avskar både opplesning av vitnets forklaring og forklaring fra de polititjenestemenn som hadde foretatt avhøret; det siste til forskjell fra Rt. 1948/46 (note 22 ovenfor). – Rettsgrunnlaget for avskjæring var Den europeiske menneskerettighetskonvensjon av 4. november 1950 art. 6.3 (d) jfr 6.1. Der uttrykkes for det første →

ved ekstraordinære etterforskningsmetoder (herunder «provokasjon»);²⁶ eller annet.²⁷

Selv om beviset er skaffet til veie på rettmessig måte, kan avskjæring tenkes hvis det er snakk om å bevise et *annet bevistema* enn beviset opprinnelig og rettmessig ble innhentet for.²⁸

(2) *Tvilsrisiko*

Regler om tvilsrisiko (bevisbyrde) sier i noen tilfelle at rettsanvenderen skal legge til grunn den deskriptive karakteristikk som er mest sannsynlig. Andre ganger at det kreves *mer* enn alminnelig sannsynlighetsovervekt.²⁹ – En sentral bakgrunn for regler som krever mer enn alminnelig sannsynlighetsovervekt, er at uriktig dom i én retning anses verre enn uriktig dom i en annen retning: Et viktig *hensyn* bak regler som krever mer enn alminnelig sannsynlighetsovervekt, er da å redusere risikoen for uriktig dom i den retning hvor det anses verst å ta feil; det tilsier at man legger tvilsrisikoen på den som påstår dom i denne retning. Et ideologisk viktig eksempel er straffesaker, hvor man sier «Det er bedre at ti skyldige går fri enn at én uskyldig blir dømt», og hvor

en kombinasjon av pliktregel og u/gyldighetsregel rettet mot nasjonale domstoler; disse domstoler skal ikke anvende vitnebevis i strid med art. 6.3 (d) jfr. 6.1, og hvis de gjør det, kan dommen bli ansett ugyldig. Om Høyesteretts praktisering av art. 6.3 (d) jfr. 6.1 i denne egenskap, se *Aall*, Rettergang og menneskerettigheter, sidene 393 flg., særlig sidene 404–22; *Jebens*, Opplesning av vitneforklaringer, sidene 97–106. Dertil bruker Høyesterett de nevnte steder som grunnlag for pliktregler rettet mot politi og påtalemyndighet, slik at det forsåvidt er naturlig å si at beviset er «skaffet til veie på urettmessig måte»; jfr. dommen av 1991 på side 1098 og *Rt. 1994/1566* på sidene 1569–70 (Høyesterett; dissensdom; mindretallets votum).

²⁶ *Rt. 1984/1076*, *Rt. 1992/1088*, *Rt. 1994/319* (Høyesterett; enstemmige avgjørelser; tiltaltes anførsler forkastet); *Rt. 1993/473* (Høyesterett; enstemmig; tiltalte fikk medhold). – Framkaller politiet en handling som ellers ikke ville ha blitt begått, vil konsekvensen kunne bli ikke bare at man avskjærer bevismidler og forsåvidt reduserer muligheten for å finne det mest sannsynlige faktum, men at man i det hele tatt ikke klassifiserer handlingen som straffbar; jfr. dommene av 1992 på side 1091 og 1994 på side 321.

²⁷ *Rt. 1991/616* (Høyesterett; enstemmig): Under henvisning til arbeidsmiljøloven og personvern hensyn (note 21 ovenfor) avskar Høyesterett bruk av videooptak av en ansatt, i straffesak om underslag (smnl. nå, etter lov av 11. juni 1993 nr. 78, også straffeloven (22. mai 1902 nr. 10) § 390 b og personregisterloven (9. juni 1978 nr. 48) § 37 a).

²⁸ *Rt. 1990/1008* (Høyesterett; enstemmig): Høyesterett godtok at fotografi tatt ved automatisk trafikkontroll kunne brukes som bevis for grovt tyveri, ikke bare som bevis for fartsoverskridelse.

²⁹ For en oversikt over tvilsrisikoreglene i norsk rett, se *Hov*, Rettergang i sivile saker, sidene 431–47; *Andenæs*, Alminnelig strafferett, sidene 96–97; Norsk straffeprosess, bind 1, sidene 162–63. – Noen ganger brukes ordet «bevisbyrde» slik at det pr. definisjon kreves mer enn alminnelig sannsynlighetsovervekt. Skal man først bruke ordet (smnl. avsnitt II B 4.2 (5)(b)(ii) ovenfor), anser jeg det mest hensiktsmessig å bruke det om alle muligheter, og å si at «bevisbyrden deles likt» i tilfelle hvor alminnelig sannsynlighetsovervekt er tilstrekkelig til at et faktum kan legges til grunn.

man ut fra denne oppfatning pålegger aktoratet den største del av tvilsrisikoen.³⁰

Innflytelsen på tvilsrisikoreglene fra det nevnte hensyn kommer særlig klart fram når en gitt persons tvilsrisiko for en gitt deskriptiv karakteristikk varierer ettersom karakteristikken bedømmes i forskjellige rettslige relasjoner. Et praktisk type-tilfelle er at en person anses ikke å ha foretatt en handling i forhold til straff, men anses å ha foretatt samme handling i andre relasjoner; det være seg at vedkommende med (ned til) alminnelig sannsynlighetsovervekt anses å ha foretatt handlingen, i sak om hva man ser som en mindre alvorlig sanksjon;³¹ eller endog at vedkommende anses å ha foretatt handlingen fordi han ikke har sannsynliggjort det motsatte, i sak hvor også andres interesser står på spill.³²

I de nå nevnte tilfelle, krav om mer enn sannsynlighetsovervekt, er det enkelte tvilsrisikoregler etter sitt *egget innhold* som øker sannsynligheten for usanne karakteristikker. – Dertil bidrar tvilsrisikoreglene til usanne karakteristikker på en mer indirekte måte: I kraft av sin *ubestemthet* kan de brukes som middel til å tilfredsstillte egne ønsker og andres forventninger om konkret rimelig og rettferdig resultat, gjennom tilpassing av faktum; se det følgende punkt (3).

(3) *Tilpassing av faktum ut fra en norm om tilstrebing av konkret rimelig og rettferdig resultat*

Rettsanvenderen kan komme i den situasjon at anvendelse av de juridisk best begrunnede rettsreglene på det mest sannsynlige faktum i en foreliggende sak, vil føre til hva rettsanvenderen anser som et urimelig eller urettferdig resultat i saken. – Rettsanvenderen kan da treffe den avgjørelse han anser urimelig eller urettferdig. Eller han kan forsøke med juridisk nyskaping. Eller han kan legge til grunn en deskriptiv karakteristikk av sakens faktum som leder til et rimelig og rettferdig resultat under rettsreglene, altså en *annen* deskriptiv

³⁰ Regelen er ikke lovfestet, men anses utvilsomt i juristers praksis. Bare sjelden er det nødvendig for Høyesterett å tematisere regelen som ledd i kontrollen med de øvrige domstoler. Et eksempel gir Rt. 1978/884: «For at domfellelse skal kunne skje, kreves fullt bevis for det faktiske forhold ... enhver rimelig tvil skal løses til fordel for den tiltalte.»

³¹ For eksempel kan en person som i tidligere straffesak er frifunnet for selv å ha framkalt forsikringstilfellet (forsikringsbedrageri), tape sivil sak om forsikringssummen under henvisning til at han har framkalt forsikringstilfellet, se f.eks. Rt. 1985/211, 1990/1082.

³² Rt. 1989/320: En person som var blitt anmeldt for seksuelle overgrep mot et stebarn, og som ikke ble tiltalt fordi påtalemyndigheten anså at den ikke i tilstrekkelig grad kunne sannsynliggjøre overgrepene, tapte sivil sak om daglig omsorg for egne barn (bl.a.) under henvisning til at det ikke kunne utelukkes at overgrepene hadde funnet sted. «At påtalemyndigheten bygget på at det ikke forelå tilstrekkelige bevis i en straffesak, er ikke avgjørende i denne sak. Spesielt i en sak om omsorg for mindreårige barn, kan det hevdes at det overhodet ikke kan tas noe[n] risiko ...» (side 326).

karakteristikk enn den mest sannsynlige; «tilpassing av faktum ut fra ønske om konkret rimelighet og rettferdighet».³³

Jeg antar at i faktisk rettsanvendelse *brukes* det sistnevnte handlingsalternativ på linje med de to førstnevnte alternativene. Jeg antar *årsaken* er egne ønsker og partenes og offentlighetens forventninger om rimelig og rettferdig resultat i den enkelte sak; kombinert med at tilpassing av faktum i mange rettsanvendelsessituasjoner anses som det bedre eller som et supplerende middel til å nå et slikt resultat (smnl. avsnitt II F 2.1 (2) ovenfor, avslutningsvis).

Jeg har i et annet arbeid pekt på årsaker til at tilpassing av faktum kan framstå som et bedre middel enn det andre handlingsalternativet nevnt ovenfor (forsøk på juridisk nyskaping):³⁴ – maktfordelingsideologi, ønsket om ikke å stå ansvarlig for avgjørelsens konsekvenser, og det at tilpassing av faktum krever mindre arbeid og tid enn juridisk nyskaping – og spesielt for underordnede rettsanvendere: muligheten for at deres avgjørelse vil bli overprøvet og ansett klart juridisk uholdbar, dårlig tilgang til det rettskildemateriale som kan være nødvendig for overbevisende juridisk argumentasjon, og følelse av faglig utilstrekkelighet i forhold til det å skape ny rett.

Tilpassing av faktum ut fra ønsket om rimelig og rettferdig resultat i saken, skjer dels ved fastleggingen av hvilken sannsynlighet som *foreligger* for en deskriptiv karakteristikk (bevisbedømmelse), og dels ved fastleggingen av hvilken sannsynlighet som *skal kreves* for at den deskriptive karakteristikken skal kunne legges til grunn (tvilsrisiko).

I sistnevnte tilfelle kan man også se det slik at jusen, nemlig tvilsrisikoreglene, tilpasses. Men i perspektivet her, normer som øker sannsynligheten for at usanne karakteristikk legges til grunn for rettsanvendelsen, er det relevante trekk ved tenkningen at en norm om tilstrebing av konkret rimelig og rettferdig resultat styrer fastleggingen av sakens fakta, det være seg via bevisbedømmelsen eller via tvilsrisikoen.

Språklig er tvilsrisikoterminologi den form som gjør det vanskeligst å konsta-

³³ Tilpassing av faktum blir ofte ikke nevnt eller bare kort drøftet i litteratur om rettsanvendelse. Av arbeider som tar opp emnet kan nevnes *Frank*, *Law and the Modern Mind*, sidene 144–45; *Courts on Trial*, sidene 168–69; *Llewellyn*, *The Common Law Tradition*, side 361; *Posner*, *Car-dozo: A Study in Reputation*, sidene 38–40, 43; *Eckhoff*, *Rettsvesen og rettsvitenskap i U.S.A.*, sidene 145–46; En bok om bevisbyrden, sidene 35–37; *Rettskildelære*, 1. utg. sidene 29, 107–8, 173–74; 3. utg. sidene 29, 159; *Aarbakke*, *Harmonisering av rettskilder*, sidene 516–18; *Gaarder*, *Domstolene og den alminnelige rettsutvikling*, side 230; *Andenæs/ Kvamme*, *Om grunner til uenighet om rettsspørsmål*, side 24. – *Eng*, *The Doctrine of Precedent in English and Norwegian Law*, avsnitt 4.3, drøfter tilpassing av faktum særlig med sikte på prejudikatsituasjonen, dvs. hvor rettsregelen som anses å lede til et urimelig eller urettferdig resultat, bygger på tidligere dommer.

³⁴ *Eng*, *The Doctrine of Precedent in English and Norwegian Law*, avsnitt 4.3.4.

tere om tilpassing av faktum har funnet sted. Hvis f.eks. dommeren anser det mer sannsynlig at den personlig næringsdrivende med presset likviditet leverte mangelfull vare enn at han leverte kontraktsmessig vare, men urime- lig at han skal gå konkurs på grunn av det velstående kjøperselskapets erstat- ningskrav, kan dommeren si at han «ikke finner det tilstrekkelig bevist at mangelen forelå ved levering». I denne formulering ligger bare at kravene til sannsynlighet ikke er oppfylt med hensyn til en deskriptiv karakteristikk om at mangelen forelå ved levering; ingenting om hvilken sannsynlighet som faktisk knytter seg til denne karakteristikk, om hvilke krav som er stilt, eller om hvilke hensyn som har begrunnet kravene.

I litteratur om gjeldende rett hevdes forskjellige oppfatninger om hvorvidt hensyn- net til konkret rimelig og rettferdig resultat er relevant ved fordelingen av tvilsrisi- koen.³⁵ En benektelse av relevans kan, men behøver ikke innebære en uenighet med teksten ovenfor: Emnet her er kun rettsanvenderens *faktiske* motivasjon. Utsagn om gjeldende rett inkorporerer ofte også avgivers standpunkt (her stand- punktet til forfatterne nevnt i note 35) til hva som er den *beste* motivasjon (avsnitt II F 2 ovenfor).

Om ubestemtheten ved og vurderingsanvisningen i de rettslige tvilsrisiko- reglene, se videre avsnitt IV 3.3.1 (3)(b) nedenfor; og om lignende trekk i viten- skap, se avsnitt 3.2.4 (2) nedenfor.

3.2.4. Vitenskap

I forhold til aktivitet man tradisjonelt benevner «vitenskap», tas ofte som en selvfølge at sannhetskriteriet slår ut alle andre hensyn.³⁶ I det følgende skal jeg kort skissere et par aspekter ved bruk av sannhetskriteriet som viser gren- ser for det nevnte synspunkt, og som ikke får den oppmerksomhet som deres praktiske viktighet tilsier.

(1) *Lar vitenskapens utsagn seg dele inn i enten deskriptive eller normative?*

Spørsmålet om normative utsagn kan være u/sanne har jeg holdt utenfor definisjonen av begrepet 'normativt utsagn' (avsnitt II A 5 (2)(b) ovenfor). I innværende punkt (1) tar jeg imidlertid utgangspunkt i den *faktisk* utbredte

³⁵ Se på den ene side de benektende svar på spørsmålet om hvorvidt man skal ta hensyn til at den ene part er svakere enn den annen, i *Eckhoff*, Tvilsrisikoen, sidene 135–37; *Hov*, Rettergang i sivile saker, side 439 (avslutningsvis i petitavsnittet). Og på den annen side det motsatte svar på samme spørsmål, i *Bratholm/ Hov*, Sivil rettergang, side 301.

³⁶ I overskriften og i det følgende bruker jeg ordet «vitenskap» som kortform for «aktivitet man tradisjonelt benevner «vitenskap»».

oppfatning at bare deskriptive utsagn kan være u/sanne (u/sannsynlige). En *forutsetning* for håndheving av et sannhetskriterium er *da* at man kan skille og faktisk har skilt deskriptive og normative utsagn fra hverandre. – *Mulighetene* for å skille deskriptive og normative utsagn, og dermed det antatte *spillerrommet* for sannhetskriteriet, synes å variere mellom forskjellige vitenskaps- og diskusjonsområder, noe som kan illustreres ved en sammenligning mellom økonomi og jus.

I *økonomien* har flere innflytelsesrike forfattere lagt stor vekt på at man gjør rede for de vurderinger og valg som finner sted på et forberedende stadium, *for* modeller og målinger:

«Det er ... i *valget av de forutsetninger som vitenskapen går ut fra* at det vurderingsmessige kommer inn. Det er først når dette vurderingsmessige utgangspunkt er gitt, at selve den videnskapelige analyse kan begynne. Hele den type av videnskapelig analyse man skal få, blir derfor i siste instans avhengig av hvilke ikke-videnskapelige vurderinger man går ut fra. ...

Allerede når det gjelder selve beskrivelsen av de fenomener socialøkonomikken beskjeftiger seg med, kommer det vurderingsmessige inn. ... Der må foretas et utvalg. Og ... utvalg, eller ... fortolkningsgrunnlag vil ikke bare avhenge av hva som i en viss objektiv forstand er «riktig», men vil i en meget vesentlig grad også avhenge av hva resultatene kan tenkes å bli brukt til, altså av noe vurderingsmessig. ...

[D]er er ... forutsetningsvalg hvor økonomien står i en langt vanskeligere stilling [enn naturvitenskapene]. Det gjelder særlig *valget av de fundamentale prinsipper som får viktige konsekvenser for hvilke av de økonomiske fenomener som skal betraktes som «betydningsfulle», og for de hovedsynspunkter som skal anlegges under tolkningen. ...*

Dette betyr imidlertid ikke at man for disse spørsmåls vedkommende må gi avkall på den videnskapelige objektivitet. Det betyr kun at man alltid må søke å være klar over i hvilken utstrekning resultatene er *avhengig av de ikke-videnskapelige forutsetninger som analysen er gått ut fra*. Ikke minst gjelder det å være opmerksom på de forutsetninger som tilsynelatende er «objektive», «upolitiske» o.s.v. I den utstrekning det lykkes å gjennomføre *en klar og bevisst sondring* mellom det som er sak og det som er vurdering, vil objektiviteten kunne bevares. Men det er også *den eneste måte* på hvilken den kan bevares» (mine uthevinger; Frisch' utheving utelatt).³⁷

«The final solution of the value problem in economics and in the social sciences generally must ... be to set up a method by which human valuations are rationally and *openly introduced* into theoretical and practical research ...» (min utheving).³⁸

I andre vitenskaper om menneske og samfunn enn økonomi er det ikke alltid

³⁷ Frisch, Skillet mellom sak og vurdering, sidene 8–9; med tilslutning av Haavelmo, Samfunn, styring og velferd, side 9. – Smnl. Bergh/ Hanisch, Vitenskap og politikk, linjer i norsk sosialøkonomi gjennom 150 år, side 151: «Frisch formulerte det syn på skillet mellom sak og vurdering som siden har vært retningsgivende for norske sosialøkonomers oppfatning av dette problemet.»

³⁸ Myrdal, Value in Social Theory, side 260.

mulig å foreta skillet mellom beskrivelse og vurdering slik økonomene gjør, bl.a. som et skille mellom (matematiske) modeller og deres normative forutsetninger. For eksempel *juristers utsagn om hva som er rett* har ofte en sammensmeltet deskriptiv og normativ modalitet, jfr. den tidligere redegjørelse for innhold og eksistens av denne modalitetstypen (avsnitt II F ovenfor). Når man slik ikke kan analysere konkrete ytringer ut i deskriptive og normative utsagn, blir det tilsvarende mindre rom for sannhet som holdbarhetskriterium ved oppstilling av og valg mellom utsagnene.

(2) *Tvilsrisikobetraktninger*

Forutsatt en inndeling av vitenskapens utsagn i deskriptive og normative (punkt (1) ovenfor), vil de færreste legge i sannhetskravet en plikt til å *søke* flest mulige sannheter, eller en plikt til å *meddele videre* alle de sannheter man erkjenner.³⁹ – Et sannhetskriterium som norm i forhold til vitenskap synes først og fremst å utlegges til at man ikke skal meddele videre karakteristikker man anser usanne. Det innebærer at *hvis* man vil meddele forskningsresultater og *hvis* man har overveiet flere konkurrerende deskriptive karakteristikker, så skal man *hevde den karakteristik man anser mest sannsynlig*.⁴⁰

Denne normative kjerne kan møte *motstand*. Fra egeninteresse, identifisering med andres interesse, fordommer, håp, drømmer, e.l. – Ikke all slik motstand anses forkastelig. Ved teorier og ved beskrivelser og eksistensutsagn rettet mot framtiden, kan sannhetskravet møte konkurranse fra *tvilsrisikobetraktninger* på lignende vis som i jusen (avsnitt 3.2.3 (2)–(3) ovenfor): Man ser hen til hvilket utsagnsalternativ som medfører de verste skadevirkninger hvis man tar feil. For eksempel når man skal ta standpunkt til hvorvidt et legemiddel eller menneskenes bruk av naturens energiresurser (i det følgende for korthets skyld «energibruk») har skadelige og uopprettelige bivirkninger.

³⁹ *Tranøy* har i flere arbeider drøftet normer knyttet til forskjellige sider av vitenskapelig virksomhet. Vedrørende plassen for et sannhetskriterium, se særlig *Vitenskapen – samfunnsrett og livsform*, sidene 145–49, 153–54, 169–70, 174–77. Se også *Vitenskap og etikk, sannheten som verdi*, sidene 126–27; *The Foundations of Cognitive Activity: An Historical and Systematic Sketch*, sidene 133–34, 138–39, 147; *The Ideology of Scientific and Scholarly Conduct*, sidene 338–41, 347–48.

⁴⁰ *Tranøy* vektlegger litt annerledes i arbeidene nevnt i foregående note, idet han framhever at sannhetskravet først og fremst retter seg mot den enkeltes *psykologiske aksept/ forkastelse* av deskriptive karakteristikker: Man skal akseptere sanne påstander og forkaste usanne påstander. Dette utsagn er eksempel på hva *Tranøy* kaller «unrejectable norms», se 'Ought' implies 'Can': A Bridge from Fact to Norm?, side 129. – I forhold til et hovedmål med arbeidet her, u/enighetsanalyse (hovedavsnitt I ovenfor), har kriterier for hevding av utsagn i *forhold til andre* størst interesse. De samme kriterier som gjør innhugg i sannhetskriteriet i forhold til andre, jfr. hovedteksten i det følgende, kan imidlertid også være relevante for den enkeltes psykologiske aksept/ forkastelse, og dermed så tvil om holdbarheten av den nevnte «unrejectable norm».

Det *felles* trekk er at man aksepterer og legger til grunn for handlinger en deskriptiv karakteristikk som *ikke nødvendigvis er den mest sannsynlige*; f.eks. den deskriptive karakteristikk at legemiddelet forårsaker skadelige og uopprettelige bivirkninger på mennesker, eller den deskriptive karakteristikk at vår energibruk fører til skadelige og uopprettelige klimaendringer av global art (svækkelse av ozonlaget, drivhuseffekt). – Og dette gjør man *fordi* man anser det *bedre* at man feilaktig antar at legemiddelet har skadelige og uopprettelige bivirkninger og derfor nedlegger forbud, med den følge at legemiddelfirmaet taper inntekter eller får økte utgifter, *enn* at man feilaktig antar at legemiddelet er ufarlig, med den følge at mennesker skades. – Eller *fordi* man anser det *bedre* at man feilaktig antar at vår energibruk forårsaker uopprettelige skader på miljøet og derfor reduserer forbruket, med den følge at produksjon, sysselsetting og levestandard synker, *enn* at man feilaktig antar at energibruken er ufarlig, med følger som at strålefarer øker eller havflatene stiger.

Politikere og jurister har de senere årene innført betegnelsen «*føre-var prinsippet*» om bl.a. slike tvilsrisikobetraktninger i miljøretten. Språkbruken er imidlertid temmelig ubestemt: Ved siden av betydningen 'tvilen skal komme miljøet til gode' brukes «*føre-var prinsippet*» også i betydningen 'forebygging'. Mellom disse betydninger er det ingen nødvendig sammenheng, siden forebyggende tiltak kan tenkes kombinert med alle grader av sannsynlighet for sammenheng mellom tiltaket og det man vil forebygge (man forebygger f.eks. først ved overvekt av sannsynlighet for skade). Dertil synes man internasjonalt å bruke «Vorsorgeprinzip» og «precautionary principle» i ytterligere andre betydninger.⁴¹ – *Tvilsrisikobetraktninger* under navn av «*føre-var prinsippet*» er, som tvilsrisikobetraktninger ellers (se avsnitt 3.2.3 (2)–(3) ovenfor), ofte ubestemte, ved at det ikke sies noe nærmere om hvilke kombinasjoner av skadetype og sannsynlighetsgrad man vil eller ikke vil akseptere; se fra norsk rett f.eks. forarbeidene til genteknologiloven (2. april 1993 nr. 38): «[P]rinsippet innebærer i denne sammenheng at der det er tvil om bruk av bioteknologi kan ha negative konsekvenser for miljø, helse eller andre forhold, bør tvilen komme natur og samfunn til gode.»⁴² – I folkerett om klimaendringer er oppfatningene om den *rettslige relevans* av *føre-var prinsippet* (i betydningen tvilsrisikoprinsipp) i utvikling.⁴³

⁴¹ Smnl. *Rehbinder*, The Precautionary Principle in an International Perspective. – NENT (Den nasjonale forskningsetiske komité for naturvitenskap og teknologi). *Føre-var prinsippet*: mellom forskning og politikk, gir en bred framstilling av *føre-var prinsippet*. Rapporten gir imidlertid ingen samlet analyse av forskjellige betydninger av betegnelsen «*føre-var prinsippet*» (eller tilsvarende på andre språk); og tvilsrisikobetraktningers innhold og rolle kommer ikke klart fram (se herunder innbyrdes vel uforenlige uttalelser, side 29: «*Føre-var prinsippet* innebærer ikke først og fremst en revurdering av beviskrav ...», «Generelt kan det hevdes at *føre-var prinsippet* innebærer en forskyvning av bevisbyrden ...»).

⁴² *Ot.prp. nr. 8 1992–93*, side 46.

⁴³ Smnl. *Boyle*, International Law and the Protection of the Global Atmosphere: Concepts, Categories and Principles, side 16; *Freestone*, The Precautionary Principle, sidene 36–38; *Bugge*, Rio-konferansen i rettslig, sidene 473, 477; «*Bærekraftig utvikling*» og andre aktuelle perspektiver i miljøretten, side 496.